

امام رضا(ع) و نگاهی جامع به معارف مهدوی/بستر سازی برای مهدویت

جامعیت نگاه امام رضا(ع) به مباحث مربوط به آخرین پیشوای معصوم حضرت مهدی(ع) نشان از اهتمام ویژه آن امام برای بستر سازی بیشتر برای مهدویت دارد.

جامعیت نگاه امام رضا(ع) به مباحث مربوط به آخرین پیشوای معصوم حضرت مهدی(ع) نشان از اهتمام ویژه آن امام برای بستر سازی بیشتر برای مهدویت دارد.

به گزارش خبرگزاری مهر، مهدویت به عنوان باوری فاخر و تأثیرگذار در میان باورهای اسلامی از همان سال‌های نخستین رسالت پیامبر اکرم(ص) و طلوع اسلام در کانون نگاه و توجه پیشوایان و بزرگان دین قرار گرفت. پس از پایان عمر پربرکت پیامبر اکرم(ص) این راه همچنان در سخنان ارزشمند پیشوایان معصوم(ع) با قوت و قدرت هرچه بیشتر به تناسب شرایط هر امام، ادامه یافت.

بررسی‌ها نشان می‌دهد روایات امام رضا (ع) به طور عمده همه محورهای مباحث مهدویت را کم و بیش در بر گرفته است که برخی از این عرصه‌ها از این قرارند:

1- ولادت حضرت مهدی(عج)

یکی از رخداد‌های بسیار برجسته در تاریخ بشر، ولادت آخرین ذخیره الهی و موعود امت‌ها حضرت مهدی(عج) است؛ به گونه‌ای که اصل ولادت آن حضرت، جزو مسلمات تاریخ به شمار می‌آید و نه فقط امامان معصوم(ع) و دانشمندان و تاریخ‌نویسان شیعه به این مهم اشاره کرده‌اند؛ بلکه مورخان و محدثانی چند از اهل سنت نیز به این حادثه بزرگ تصریح نموده، آن را یک واقعیت تحقق یافته دانسته‌اند. این ولادت نقطه عطفی در تاریخ زندگی بشر بر روی کره زمین است.

امام هشتم (ع) سال‌ها پیش از ولادت در سخنانی به برخی از بحث‌های مربوط به آن چنین اشاره فرموده است.

– فلسفه مخفی بودن ولادت حضرت

یکی از ویژگی‌های برجسته ولادت حضرت مهدی(عج)، پنهان بودن آن است. این امر در سخنان معصومین(ع) اشاره شده است و با تعبیر گوناگون و فراوانی به آن اشاره شده است. و برخی از امامان به فلسفه این مخفی بودن نیز اشاره کرده‌اند. از جمله روایت زیر است:

ایوب بن نوح گوید به حضرت رضا(ع) عرض کردم: من امیدوارم که شما صاحب الامر باشید، و خدا امر امامت را بدون شمشیر و خونریزی به شما رساند، زیرا برای شما (به ولایت عهدی مأمون) بیعت گرفته شده و به نام شما سکه زده‌اند، حضرت فرمود: هیچ کس از ما خاندان نیست که مکاتبات داشته باشد و با انگشت به سوی اشاره کنند و از او مسأله بپرسند و اموال برایش برند، جز اینکه یا ترور شود و یا در بستر خود بمیرد.

تا زمانی که خدا برای این امر (امامت) کودکی را از ما خاندان مبعوث کند که ولادت و وطن او نهانست ولی نسبت و دودمانش نهان نیست. [1]

– امتحان شیعیان

یکی از حکمت‌های پنهانی‌های زندگی حضرت مهدی(عج) آزمایش مردم است. از آن‌جا که این نوع آزمایش، به دلیل عدم حضور ظاهری امام، بسیار مشکل و طاقت‌فرسا است، در تکامل روحی انسان‌ها نقش بسیار مهم و مؤثری دارد. با این آزمایش است که آشکار می‌شود چه کسی ثابت قدم و استوار، و چه کسی در ایمان و اعتقاد سست و مردد است.

محمد بن ابی یعقوب بلخی گوید: شنیدم که امام رضا(ع) فرمود: شما در آتیه نزدیک به چیزی هر چه شدیدتر و بزرگتر آزمایش خواهید شد، به طفلی در شکم مادر خود، و کودکی شیرخوار امتحان خواهید شد تا آنکه گفته شود از دیده‌ها پنهان شد و مرد، و بگویند: دیگر امامی نیست، در حالی که رسول خدا(ص) غایب شد و باز غایب شد و غایب شد (یک بار در غار حرا و یک بار در شعب ابی طالب خانه عبد الله بن ارقم و یک بار هم در غار ثور)، و این هم من که به مرگ خواهم مرد (یعنی او من نخواهد بود

و من به مرگ می‌میرم نه به شمشیر). [2]

2- ویژگی‌های حضرت مهدی(عج)

- حرمت نام بردن

در آموزه‌های اعتقادی شیعه، «مهدویت» از پر رمز و رازترین معارف اعتقادی است. از ولادت پنهان حضرت مهدی(عج) گرفته، تا پنهان زیستی او؛ از چگونگی زندگی آن حضرت گرفته تا عمر طولانی اش؛ از چگونگی غیبت ایشان گرفته تا ظهور، قیام و حکومت جهانی بر کره زمین و... اینها، اسراری است که بر عموم مردم، پوشیده مانده و برخی جزو اسرار الهی تلقی شده است.

یکی از این موارد، نام بردن آن حضرت به نام مخصوص (م ح م د) است. این بحث همواره مورد توجه دانشمندان و بزرگان شیعه بوده و در روایات فراوانی از معصومین(ع) مورد اشاره قرار گرفته است.

مرحوم کلینی با ذکر سند به نقل از ریان بن صلت گوید از حضرت رضا(ع) شنیدم که چون راجع به قائم سؤال شد، فرمود: ... و لا يُسْمَى اسْمُهُ؛ [3] ... و نامش برده نشود.

- خاتمیت مهدی

یکی از ویژگی‌های حضرت مهدی(عج) خاتم الاوصیا (پایان بخش جانشینان پیامبر اکرم(ص)) بودن ایشان است. این مطلب در بیانات پیشوایان معصوم(ع) اشاره شده است و آنگاه به طور روشن بر زبان خود آن حضرت در کودکی - آن گاه که در آن سنین لب به سخن گشود - جاری شد [4]

حسن بن علی خزاز گفت: علی بن ابی حمزه خدمت حضرت رضا(ع) رسید و عرض کرد: آقا شما امام هستید؟ فرمود: آری. او گفت: من از جدت جعفر بن محمد(ع) شنیدم که می‌فرمود امام نمی‌باشد مگر کسی که دارای فرزند باشد.

آن جناب فرمود: فراموش کرده‌ای یا خود را به فراموشی زده‌ای پیرمرد! حضرت صادق(ع) چنین نفرمود آن جناب فرمود: امام نخواهد بود مگر کسی که دارای فرزند باشد مگر آن امامی که حسین بن علی(ع) در زمان او خارج می‌شود و (رجعت می‌نماید) که او دارای فرزند نخواهد بود.

عرض کردم: راست می‌گویید فدایتان شوم! همین طور از جدتان شنیدم. [5]

3- غیبت حضرت مهدی(عج)

سال‌ها پیش از زاده شدن حضرت مهدی(عج) آن‌گاه که معصومان(ع) از آن حضرت سخن می‌گفتند، بی‌درنگ به پنهان‌زیستی آن حضرت نیز اشاره می‌کردند. این پافشاری، بیش از آن‌که در جهت آگاه کردن شیعیان باشد، برای زمینه‌سازی و آماده‌کردن آن‌ها بود.

آنچه بر رمز و راز این مسأله می‌افزود، پافشاری معصومان(ع) بر سِر بودن این حادثه بود؛ اگر چه گاهی به تناسب، گفته‌های ارزنده‌ای درباره آن، به پیروان خود می‌فرمودند.

- چگونگی غیبت

مرحوم کلینی با ذکر سند به نقل از ریان بن صلت گوید از حضرت رضا(ع) شنیدم که چون راجع به قائم سؤال شد، فرمود: لا یُرَى جِسْمُهُ و ...؛ [6] شخصش دیده نشود و ... .

- فلسفه غیبت

بحث از چرایی‌ها و سبب‌های پنهان‌زیستی حضرت مهدی(عج) یکی از بحث‌هایی است که همواره مورد توجه علاقه‌مندان به مباحث مهدویت بوده است. امام رضا(ع) نیز به برخی از فلسفه‌های غیبت این‌گونه اشاره کرده‌اند:

= زیر بیعت کسی نبودن

مضمون برخی روایات، این است که آن حضرت، با غیبت خود، از بیعت با طاغوت‌های زمان در امان خواهد بود.

حسن بن علی بن فضال از امام رضا(ع) نقل کرده است که حضرت فرمودند: گویا شیعه را می‌بینم، آن زمان که سومین نفر از فرزندانم را نمی‌یابند و بدنبال این هستند که کسی امور آنان را بدست گیرد و شوونشان را تدبیر نماید ولی او را نمی‌یابند،

عرض کردم: چرا یا ابن رسول الله؟! حضرت فرمودند: زیرا امامشان غائب می‌گردد،

عرض کردم چرا؟

فرمودند: زیرا در هنگام قیام، بیعت کسی در گردن او نباشد (و با اجبار با ظالم زمان خود بیعت نکرده باشد). [7]

- آزمایش‌های سخت

یکی دیگر از حکمت‌های غیبت حضرت مهدی(عج) آزمایش مردم است.

صفوان بن یحیی گوید: امام رضا(ع) فرمود: آنچه شما چشمان خود را به سویش می‌دارید (منتظر و چشم به راه آن هستید) واقع نخواهد شد تا اینکه پاکسازی و جداسازی شوید و تا اینکه نماند از شما مگر هر چه کمتر و کمتر. [8]

- خضر از همراهان مهدی در عصر غیبت

حسن بن علی بن فضال گوید از امام رضا(ع) شنیدم که می‌فرمود: خضر(ع) از آب حیات نوشید و او زنده است و تا نفع صورت نخواهد مرد و او نزد ما می‌آید و سلام می‌کند و آوازش را می‌شنویم اما شخصش را نمی‌بینیم و او هر جا که یاد شود حاضر می‌شود و هر که او را یاد کند بایستی بر او سلام کند و او همه ساله در موسم حج حاضر می‌شود و همه مناسک را به جا می‌آورد و در بیابان عرفه وقوف می‌کند و بر دعای مؤمنین آمین می‌گوید و خداوند به واسطه او تنهائی قائم ما را در دوران غیبتش به انس تبدیل کند و غربت و تنهائیش را با وصلت او مرتفع سازد. [9]

4- انتظار حضرت مهدی(عج)

شادابی و پویایی بشر در طول دوران زندگی فردی و اجتماعی، مرهون نعمت «امید» و «انتظار» است. اگر انسان، به آینده امیدی نداشته باشد، زندگی برایش مفهوم چندانی نخواهد داشت. آنچه انسان را به زندگی امیدوار می‌کند و آن را جاذبه‌دار می‌سازد و نگرانی‌ها و ناراحتی‌ها را برای او آسان می‌نماید، انتظار و امید به آینده‌ای روشن و رشدآفرین است که در آن، به تمام نیازهای روحی و جسمی او به طور کامل پاسخ داده شود. آدمی در پرتو همین انتظار و امید، رنج‌ها و گرفتاری‌ها را تحمل می‌کند و با کشتی امید و آرزو در دریای متلاطم و طوفان‌زای زندگی، به سیر خود ادامه می‌دهد.

شیعه، با بهره‌گیری از آموزه‌های اهل بیت(ع)، این امید و انتظار به آینده را در متعالی‌ترین نوع خود، فراراه انسان‌های آزاداندیش و آزادی‌خواه قرار داده است.

- فضیلت انتظار فرج

مرحوم عیاشی (م320ق) در تفسیر خود از احمد بن محمد گوید از امام رضا(ع) شنیدم که فرمود: چقدر صبر پیشه گرفتن و انتظار فرج کشیدن نیکو است! [10]

و در جای دیگر از آن امام همام به نقل جدّ بزرگوار خود رسول اکرم(ص) نقل کرده است: افضل اعمال امت من انتظار کشیدن آنها است گشایش خدا را در امورات. [11]

5- اشتیاق امام رضا(ع) به حضرت مهدی(عج)

یکی از وظایف مهم شیعیان، محبت و دوستی امام است و هر قدر محبت بیشتر شد، نشان از وجود سنخیت با آن انوار مقدس

است. این هم‌سنخی نیز هر قدر افزایش یابد، نشان از تقرب به ذات اقدس الهی است و این والاترین کمال است.

از آنجایی که خود پیشوایان معصوم(ع) به مقام والای امام و امامت شناختی کامل دارند؛ وقتی سخن از یک امام پیش می‌آید، در نهایت بزرگداشت از او یاد می‌کنند.

در منابع معتبر اولیه نقل شده است که: عبدالسلام هروی گوید: از دعبل بن خزاعی شنیدم که می‌گفت: بر مولای خود امام رضا(ع) قصیده خود را خواندم که چنین آغاز می‌شود:

مَدَارِسُ آيَاتٍ حَلَّتْ مِنْ تِلَاوَةٍ وَ مَثَلُ وَحْيٍ مُقْفَرِ الْعَرَصَاتِ

و چون به این ابیات رسیدم:

خُرُوجُ إِمَامٍ لَا مَحَالَةَ خَارِجٌ يَفُومُ عَلَى اسْمِ اللَّهِ وَ الْبَرَكَاتِ

يُمَيِّرُ فِينَا كُلَّ حَقٍّ وَ بَاطِلٍ وَ يُجْزِي عَلَى التَّعْمَاءِ وَ التَّقِمَاتِ

امام رضا(ع) به سختی گریست. سپس سر خود را بلند کرده و به من فرمود:

يَا خِرَاعِي تَطَقَّ رُوحُ الْقُدْسِ عَلَى لِسَانِكَ يَهْدِيَنِ الْبَيْتَيْنِ فَهَلْ تَدْرِي مَنْ هَذَا الْإِمَامُ وَ مَتَى يَفُومُ؟ ای خزاعی! روح‌القدس این دو بیت را بر زبان تو جاری کرده است آیا می‌دانی این امام کیست و کی قیام خواهد کرد؟

گفتم: خیر ای سرورم، جز اینکه شنیده‌ام امامی از شما خاندان خروج می‌کند و روی زمین را از فساد پاک و جهان را پر از عدل و داد می‌نماید،

آن جناب فرمود: ای دعبل، امام پس از من فرزندم محمد است، و پس از محمد پسرش علی و پس از وی فرزندش حسن و پس از او ولدش حجت قائم که در زمان غیبتش انتظار او را کشند و در زمان حضور و ظهورش بر همه جهانیان مطاع و فرمانده باشد، و اگر از روزگار باقی نماند مگر یک روز، خداوند، آن یک روز را طولانی میکند تا او خارج شود و روی زمین را پر از عدل و داد کند، همچنان که پر از ظلم و جور شده است، و اما کی و در چه وقت این واقعه روی خواهد داد؟ این مانند از خبر دادن بوقت قیامت است، و پدرم برای من از پدرش از اجداد بزرگوارش حدیث کرد که برسول خدا گفتند: یا رسول الله چه وقت قائمی که از ذرّیه شماست خروج می‌کند؟ فرمود: مثل آن مثل ساعت قیامت است که آشکار نکند آن را مگر خداوند، بسیار گران است آن بر اهل آسمانها و اهل زمین، نمی‌آید آن مگر ناگهان، یعنی همان طور که قیامت و قتش برای احدی معلوم نیست این قیام نیز بر کسی معلوم نخواهد بود اما آمدنش برای بسیاری از مردم گران تمام خواهد شد. [12]

همه کسانی که این روایت را در منابع نخستین نقل کرده‌اند، به همین صورت ذکر کرده‌اند. [13]

یادآور می‌شود این روایت در برخی منابع معاصرین با تفاوت‌هایی نقل شده که مبنای ایستادن هنگام شنیدن لقب «قائم» است در این نقل روایت است که چون دعبل، قصیده معروف خود را برای امام رضا(ع) خواند، آن حضرت دست بر سر نهاده و به حالت تواضع ایستاد و برای فرج آن حضرت دعا کرد. [14] که البته با توجه به نقل متفاوت آن در منابع نخست، تأکید بر این نقل معاصر محل تأمل است.

6- ظهور حضرت مهدی(عج)

برانگیخته شدن و ظهور مهدی موعود(عج)، بزرگ‌ترین حادثه‌ای است که در پایان دوران رخ می‌دهد و به آرمان بلند همه پیامبران الهی و آرزوی همه انسان‌ها جامه عمل پوشانده می‌شود. ظهور او به عنوان سرآغاز بنیان جهانی است که در آن همه انسان‌ها بر محور عدل، آخرین صفحات کتاب زندگی روی زمین را به نگارش در می‌آورند.

ظهور او عینیت بخشی به وعده‌های همه پیامبران الهی در تحقق جامعه آرمانی بر مدار یکتاپرستی است. او نه فقط موعود آموزه‌های ادیان الهی که پاسخی است از خداوند به میل درونی و نیاز فطری همه انسان‌ها.

ظهور او، برانگیخته شدن انسانی است بی‌مانند که برای تحقق اهداف دیرینه همه انبیا و اولیای خداوند به پا می‌خیزد تا به نور

ایمان و عدالت، سرتاسر گیتی را روشن کند. در برخی روایات برای آن حضرت هنگام ظهور ویژگی‌هایی بیان شده است.

– ویژگی‌های جسمانی مهدی هنگام ظهور

ابو صلت هروی گوید: به امام رضا(ع) گفتم: علامات ظهور قائم شما چیست؟

فرمود: نشانه‌اش این است که در سنّ پیری است ولی منظرش جوان است به گونه‌ای که بیننده می‌پندارد چهل ساله و یا کمتر از آن است و نشانه دیگرش آن است که به گذشت شب و روز پیر نشود تا آنکه اجلش فرا رسد. [15]

برخی با استفاده از این روایت احتمال طبیعی بودن مرگ آن حضرت را مطرح کرده‌اند.

– نشانه‌های ظهور

یکی از بحث‌هایی که به گونه‌ای در کانون توجه علاقه‌مندان مباحث مهدویت و نیز دشمنان این باور قرار گرفته، بحث «نشانه‌های ظهور» است.

نخستین گام بررسی کامل و نتیجه‌بخش این بحث، مراجعه به روایات و سخنان بزرگان دین است که از رخدادهای شگرف و شگفت‌آور در پایان دوران حکایت دارند. و امامان معصوم به گونه‌های مختلفی به این امور اشاره کرده‌اند.

احمد بن محمد بن ابی نصر از امام رضا(ع) روایت کرده که آن حضرت فرمود: پیش از این امر، سفیانی و یمانی و مروانی و شعیب بن صالح باید ظاهر شوند پس چگونه این شخص (یعنی محمد بن ابراهیم بن اسماعیل که معروف به ابن طباطبا است) چنین ادعا می‌کند؟ [16]

– امدادهای الهی در عصر ظهور

بی‌گمان عواملی چند دست به هم داده و زمینه‌های پیروزی حضرت مهدی(عج) را در قیام جهانی فراهم می‌کنند. اساسی‌ترین و اصلی‌ترین عامل این پیروزی، شخصیت خود آن حضرت است؛ آن‌گاه یاران و یاوران ایشان و در کنار آن دو، امدادهای غیبی خداوند نقش آفرین است.

اگر چه اساس این قیام بزرگ، بر امور طبیعی و سنت‌های جاری خداوند است؛ اما به اقتضای عظمت و گستردگی آن در همه کره زمین، و نیز مجهز بودن دشمنان به امکانات بسیار و پیشرفته، خداوند برخی از نیروهای پنهان و فوق طبیعی را در اختیار او قرار خواهد داد تا موجبات پیروزی ایشان، هر چه بهتر فراهم شود. در برخی از سخنان پیشوایان معصوم(ع) به این امدادها اشاره شده است.

– نزول فرشتگان

مهم‌ترین مصداق کمک‌های پنهان خداوند، آمدن فرشتگان به یاری پیامبران و اولیای خود است. بخش قابل توجهی از آیات قرآن، از یاری فرشتگان به پیامبر اکرم(ص) و مسلمانان در جنگ‌های صدر اسلام حکایت می‌کند. [17] در برخی روایات از فرشتگان به عنوان امدادهای الهی در قیام حضرت مهدی(ع) یاد شده است.

7- قیام حضرت مهدی(عج)

برخلاف تصور برخی انسان‌ها همواره پیشوایان معصوم(ع) از سختی‌های قیام جهانی حضرت مهدی(ع) سخن به میان می‌آوردند. معمر بن خلاد گوید: نزد امام ابی الحسن الرضا(ع) از قائم(ع) یاد شد پس فرمود: شما امروز آسوده‌تر از آن روز هستید، عرض کردند: چگونه؟ فرمود: اگر قائم ما علیه السلام خروج کند جز خون بسته شده و عرق و بر روی زمین‌های اسبان خفتن چیزی در کار نخواهد بود و لباس قائم(ع) جز جامه خشن و خوراک او جز غذای ناگوار و نامطبوع نخواهد بود. [18]

در این روایت آن حضرت ذهنیت نادرست برخی را در این زمینه اصلاح کرده آنها را به آمادگی برای آن حرکت بزرگ جهانی توصیه کرده است. این روایت را فقط نعمانی در دو جا از کتاب خود با اندک تفاوتی نقل کرده است و مرحوم مجلسی نقل مفصل‌تر را انتخاب و آن را نقل کرده است با این تفاوت که به جای «وَ التَّوْمُ عَلَى السُّرُوجِ» «وَ القَوْمُ عَلَى السُّرُوجِ» آورده

است. [19] که البته معنای این بخش روایت متفاوت خواهد شد.

– انتقام حضرت مهدی از قاتلان امام حسین(ع)

یکی از ابعاد قیام حضرت مهدی(عج) – افزون بر جنبه‌های اصلاح‌گری، انسان‌سازی، عدالت‌گستری، کمال‌بخشی و احیاء دین خداوند – خون‌خواهی از دشمنان خداوند، پیامبر اعظم(ص)، اهل بیت(ع) و همه ستم‌دیدگان تاریخ است. که البته در این میان خونخواهی از سید الشهداء(ع) از ویژگی خاصی برخوردار است. بنابراین با استفاده از روایات حقیقت این انتقام روشن می‌شود.

شیخ صدوق در دو کتاب از آثار خود نقل کرده که عبد السلام ابن صالح هروی می‌گوید: محضر مبارک حضرت ابی الحسن علی بن موسی الرضا(ع) عرض کردم: ای فرزند رسول خدا در باره روایتی که از امام صادق(ع) نقل شده و آن حضرت فرمودند: هر گاه حضرت قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف خروج کنند فرزندان قاتلین امام حسین(ع) را به خاطر کردار پدرانشان می‌کشد چه می‌فرمایید؟

حضرت فرمودند: هُوَ كَذَلِك؛ واقع همین است. عرض کردم: پس فرموده حق تعالی در قرآن: وَ لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى؛ «فاطر/18» (هیچ کس بار گناه دیگری را به دوش نگیرد) معنایش چیست؟

حضرت فرمودند: خداوند در تمام اقوالش صادق است ولی در عین حال باید توجه داشته باشی که فرزندان قاتلین امام حسین علیه السلام به افعال و کردار پدرانشان راضی بوده و به آنها افتخار می‌کردند و به مقتضای «کسی که به چیزی راضی باشد همچون شخصی است که آن چیز را انجام داده» فرزندان قاتلین همچون قاتلین سید الشهداء می‌باشند. [20]

8- رجعت

«رجعت» در کتاب‌های لغت، به معنای «بازگشت» است؛ یعنی برگشتن به جایی که پیش‌تر در آن جا بوده است. اما در اصطلاح مهدویت، «رجعت» عبارت است از: بازگشت دو گروه از مردگان – مؤمنان محض و کافران محض – به صورت‌های پیشین خود، [21] پس از ظهور حضرت مهدی(ع)، [22] تا مؤمنان از برپایی حکومت جهانی عدل، دلشاد و کافران، از فرومایگی و پستی ستمگران، دلگیر شوند. [23]

9- نزول حضرت عیسی(ع)

فرود آمدن پیامبر بزرگ خدا، عیسی بن مریم هنگام قیام امام مهدی(عج)، از دیدگاه همه مسلمانان، یک واقعیت ثابت و از اموری است که تردید در آن راه ندارد. این حادثه بزرگ از شگفت‌انگیزترین حوادث تاریخ، مهم‌ترین رخدادها، بزرگ‌ترین نشانه‌ها و پرشکوه‌ترین دلایل بر حقانیت امام مهدی(ع) است.

در ادامه روایت بالا آن حضرت فرمود: هر گاه مهدی امت از اولاد من خروج کند عیسی بن مریم(ع) نازل شود، و پشت سر او با او نماز گزارد.

و فرمود: اسلام با غربی شروع شد و به زودی که به غربت باز گردد، پس خوشا به حال غربا.

پرسیدند: یا رسول الله سپس چه خواهد شد؟

فرمود: سپس حق به صاحبش باز خواهد گشت. [24]*

*نویسنده: حجت الاسلام والمسلمین سلیمانی، عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
پی نوشتها:

[1] . محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج 1، ص 341، ح 25.

[2] . محمد بن ابراهیم نعمانی، الغیبة، ص 180، ح 27.

[3] . محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج 1، ص 333، ح 3.

- [4] . شیخ طوسی، کتاب الغیبة، ص 246، ح 215؛ شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج 2، ص 441، ح 12.
- [5] . محمد بن جریر طبری، دلائل الامامة، ص 230.
- [6] . محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج 1، ص 333، ح 3.
- [7] . شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا(ع)، ج 1، ص 273، ح 6.
- [8] . محمد بن ابراهیم نعمانی، الغیبة، ص 208، ح 15.
- [9] . شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج 2، ص 390، ح 4.
- [10] . محمد بن مسعود عیاشی، تفسیر عیاشی، ج 2، ص 20.
- [11] . شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا(ع)، ج 2، ص 36، ح 87؛ کمال الدین و تمام النعمة، ج 2، ص 644، ح 3.
- [12] . شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج 2، ص 276، ح 6.
- [13] . علی بن محمد خزاز قمی، کفایة الاثر، ص 276؛ شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا(ع)، ج 2، ص 266؛ امین الاسلام طبرسی، اعلام الوری، ص 331؛ علی بن عیسی اربلی، کشف الغمة، ج 2، ص 328؛ علی بن عبدالکریم نبلی، منتخب الانوار المضيئة، ص 39؛ محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج 51، ص 154؛ و کتاب های دیگر.
- [14] . لما قرأ دعبل قصیدته المعروفه علی الرضا و ذکره عجل الله تعالی فرجه وضع الرضا(ع) یده علی رأسه و تواضع قائماً و دعی له بالفرج؛ لطف الله صافی گلپایگانی، منتخب الاثر، ص 640، ح 3. (لازم به ذکر است شبیه چنین تعبیری در هیچ یک از کتاب پیشینیان و پسینیان که این روایت را نقل کرده‌اند به چشم نمی‌خورد).
- [15] . شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج 2، ص 652، ح 12.
- [16] . محمد بن ابراهیم نعمانی، الغیبة، ص 253، ح 12.
- [17] . آل عمران (3) آیات 23 - 25.
- [18] . محمد بن ابراهیم نعمانی، الغیبة، ص 284، ح 3؛ ص 285، ح 5.
- [19] . محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج 52، ص 358، ح 126.
- [20] . شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا(ع)، ج 1، ص 273، ح 5؛ علل الشرایع، ج 1، ص 229، ح 1.
- [21] . شیخ مفید، اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات، (سلسله مؤلفات شیخ مفید، ج 4)، ص 77.
- [22] . سید مرتضی، جوابات المسائل الرازیه (رسائل الشریف، ج 1)، ص 125.
- [23] . مرحوم مظفر، عقاید الامامیه، ترجمة علیرضا مسجد جامعی، ص 294.
- [24] . شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا(ع)، ج 2، ص 202.